

EGY ANGOL SZEREPLŐ A SELYEMÚT JAPÁN FELFEDEZÉSÉBEN

A Selyemút modern kutatását és feltérképezését híres felfedezők és tudósok nevéhez kötik, akiknek az útjuk során szerzett gyűjteményei ma a világ nagy múzeumait és könyvtárait gazdagítják.¹ Sokan közülük, például Szergej Oldenburg (1863–1934), Sven Hedin (1865–1952), vagy Stein Aurél (1862–1943) már életük során a figyelem középpontjában álltak, nevük pedig a mai napig is jól ismert. Ugyanakkor hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy ezek a hírnév dicsőségét élvező kutatók sosem dolgoztak egyedül, s számos – általában helybéli – segítőjük akadt, akik felügyeletük alatt dolgozva ugyanazt az utat járták be, és ugyanazokban az élményekben volt részük, mint neves munkaadóiknak.

A Selyemút felfedezésének 20. század eleji mellékszereplői közül is kiemelkedik A. O. Hobbs, illetve az ő különös esete. Brit alattvaló létére Tachibana Zuichō 橘瑞超 (1890–1968) japán buddhista pap társául szegődött egy Kínai Turkesztánba induló nagyszabású expedícióban, melynek anyaga végül nagyrészt Japánban kötött ki.² A vállalkozást gróf Ōtani Közui 大谷光瑞 (1876–1948), a japán Tiszta Föld (Jōdo Shinshū 浄土真宗) iskola Nishi Honganji 西本願寺 ágának 22. apátja támogatta, és eredetileg vallásos céllal indult, nevezetesen, hogy felfedezze a térség buddhista emlékeit. Az út során a 19 éves Hobbs Kucsában, Kína nyugati határvidékén himlőt kapott, amibe bele is halt.

Ebben a cikkben arra keresem a választ, mi volt Hobbs szerepe az expedícióban, konkrétan arra, hogy miért vett fel Ōtani egy képzettséggel és tapasztal-

¹ Jelen cikk először angolul jelent meg az alábbi címen: “An English participant in the Japanese exploration of Central Asia: The role of A. O. Hobbs (1892–1911) in the third Otani expedition” I. F. Popova (ed.) 2008. *Russian Expeditions to Central Asia at the Turn of the 20th Century*. St. Petersburg: Slavica, 188–202.) Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Szél Norbertnek a magyar fordításban való segítségért.

² Pontosabban fogalmazva ez az anyag az Ōtani gyűjtemény többi részével együtt szétszóródott és jelenleg legalább három országban található: Kínában (Lüshun Múzeum és Kínai Nemzeti Könyvtár), Koreában (Koreai Nemzeti Múzeum) és Japánban (Ryūkyū Egyetem Könyvtára, Kiotói Nemzeti Múzeum, Tokiói Nemzeti Múzeum, Nakamura Kalligráfia Múzeum, stb). Az anyag egy része elkallódott, bár a mai napig akadnak érdekes felfedezések a gyűjtemény hiányzó részével kapcsolatban.

talattal nem rendelkező angol fiatalembert egy ilyen veszélyes felfedezőútra. Hobbs teljesen váratlanul csatlakozott az expedícióhoz: újsághirdetés útján jelentkezett az állásra, és nem sokkal ezután már útnak is indult Tachibanával Közép-Ázsiába. Nem beszélt sem oroszul, sem kínaiul, de még a türk nyelvjárások egyikén sem, és nem is volt ajánlólevele senkitől. Vagyis teljesen alkalmatlan és felkészületlen volt a feladatra. Ugyanakkor az expedíció indulásának időpontjában Ōtani számos követője tartózkodott Londonban, akik közül bárki jobb választás lett volna egy ilyen útra.

A körülmények vizsgálata arra enged következtetni, hogy Hobbsot valójában taktikai okokból bérelték fel, ellenlépésként a brit hatóságok egyre erősödő gyanakvására a Kína nyugati peremvidékén ténykedő japán felfedezők valódi indítékaival kapcsolatban. Az 1904–1905-ös orosz-japán háborúban aratott fényes győzelem után Japán jelentős ázsiai hatalommá lépett elő, így mind az orosz, mind a brit hatóságok különösen óvatosak voltak a politikailag érzékeny régiókban tevékenykedő japánokkal szemben. 1908–1909-es útjuk során Tachibanát és Nomura Eizaburót 野村栄三郎 (1880–1936) a brit titkoszolgálat kémeknek hitte. Amikor Nomura az expedíció végén egy indiai látogatást követően engedélyért folyamodott, hogy visszatérjen Kaszárba, a brit indiai kormány megtagadta tőle a határátlépést. Bizonyos, hogy idővel a visszautasítás oka Ōtani számára is nyilvánvalóvá vált, és ez ráébresztette, hogy amennyiben folytatni akarja expedícióit, megoldást kell találnia erre a problémára és meg kell próbálnia mérsékelni a brit hatóságok gyanakvását. Így ahelyett, hogy – eredeti tervéhez híven – egy három buddhista papból álló csoportot küldött volna, úgy döntött, csak a fiatal Tachibanát indítja útnak, mellé adva egy még fiatalabb angolt. Úgy tűnik tehát, hogy Hobbsot egyszerűen angol mivolta tette alkalmassá az útra, szerepe pedig kimerült abban, hogy jelenlétével nemzetközivé, vagyis a lehető legnagyobb mértékben nem-japánná tette az expedíciót.

A. O. Hobbs előélete szinte teljes egészében rejtély előttünk. Nem volt sem kutató, sem felfedező, és a Selyemút izgalmas világába egyszerűen egy londoni lap álláskereső rovata révén csöppent bele. Érdekes lenne rábukkanni az eredeti apróhirdetésre, hogy megtudjuk, mit vártak el egy olyan munkavállalótól, aki néhány hét múlva a világ egyik legtávolabbi zugába indul. Már az is meglepő, hogy valaki az expedícióhoz ilyen módon keres személyzetet, és nem ajánlás útján. Mindenesetre Hobbs állást nyert mint Tachibana asszisztense és így ketten vágtak neki annak az útnak, mely később a Harmadik Ōtani Expedíció néven vonult be a történelembe.

Az első, 1902–1904-es expedíciót maga Ōtani vezette, és hűséges követőinek maroknyi csoportja tartott vele. Ōtani ezt megelőzően két évet töltött Londonban, ahol a nyugati egyházi gyakorlatot tanulmányozta, és ez idő alatt kezdett érdeklődni az európai felfedezők Nyugat-Kínában talált régészeti leletei

íránt. Személyesen is találkozott a kor számos neves kutatójával, köztük Stein Auréllal és Sven Hedinnel. Eredményeik és látványos sikerük olyan nagy hatást gyakoroltak rá, hogy amikor 1902-ben hazaindult, elhatározta, hogy Közép-Ázsián keresztül utazik Japánba, és személyesen is bejárja a Tarim-medence buddhista romjait. Mint gyakorló hívő és a kínai szöveg hagyomány kiváló ismerője, hivatottabbnak érzete magát erre a feladatra a nyugati felfedezőknél, akiknek érdeklődése elsősorban földrajzi megfigyelésekre és régészeti leletek gyűjtésére irányult. Ezen az első úton azonban személyes részvételének hamarosan apja halála vetett véget, ami miatt azonnal visszatért Kiotóba, hátrahagyva követőit, hogy nélküle folytassák a megkezdett munkát. Azután, hogy elfoglalta apja helyét a hatalmas Nishi Honganji irányzat apátjaként, még két további expedíciót szervezett és finanszírozott ugyanebbe a régióba, bár személyesen egyikben sem vett részt.

A második expedíció 1908–1909-ben járt a térségben, mindössze két résztvevővel, mindkettő a Nishi Honganji templomból: vezetőként a 19 éves buddhista pap Tachibana Zuichōval, és a nála alig idősebb Nomura Eizaburōval. Ez volt Tachibana első útja, amely meghozta számára a hírnevet is. Számos fontos kéziratot talált, köztük egy kora 4. századi levelet Loulanból 樓蘭, melyet Li Bai 李柏, a Nyugati Régiók alkormányzója írt. Munkájuk végeztével a két felfedező átkelt a Karakoram hágón Indiába, hogy csatlakozzanak vezetőjükhöz, a Japánból hajóval érkező Ōtanihoz. Ezt követően Tachibana több hetet töltött Kalkuttában, ahol úti jegyzetein dolgozott és ujjur kéziratokat tanulmányozott E. Denison Ross-szal (1871–1940), a Kalkutta Madrassa igazgatójával, majd Európába utazott Ōtanival. Velük tartott Ōtani felesége Kazuko 籌子, nővére Takeko 武子, és számos követőjük is, köztük Aoki Bunkyō 青木文教, Watanabe Tesshin 渡邊哲信, és Hashiramoto Zuishun 柱本瑞俊. Tachibana hónapokig élt Londonban, mielőtt 1910 augusztusában útnak indult Nyugat-Kínába a frissen felvett Hobbsszal.

De ki volt ez a titokzatos angol, aki együtt utazott és dolgozott Tachibanával Turkesztánban? Peter Hopkirk *Foreign Devils on the Silk Road* (Idegen ördögök a Selyemúton) című népszerű könyvében a japán felfedezőket kémeknek állítja be, elsősorban az India Office Library-ban őrzött hivatalos levelezés alapján. Az akták a kasgári brit főkonzul, George Macartney (1867–1945) jelentéseit és naplóit tartalmazzák.³ Hopkirk a következőket írja:

1911. január 13-án Macartney két táviratot kapott Kucsából, mely úgy négy száz mérföldre keletre található. Az egyik, kínaiul, a brit *akszaka-*

³ Macartney nagyjából Hobbs temetésének idején kapta meg főkonzuli való kinevezését.

tól⁴ érkezett, aki ezúton értesítette, hogy egy brit utazó, bizonyos A. O. Hobbs himlőt kapott. A második, egy kétségbeesett segélykérés volt magától Hobbstól, aki valószínűleg nem volt tudatában annak, hogy a betegség, ami ledöntötte a lábáról, himlő volt. Táviratában ijesztő képet fest a tünetekről: „Valamilyen bőrbetegségben szenvedek, mely minden szervemre áterjedt. Egyszerre csak néhány percig tudom nyitva tartani a szemem... Tíz napja változatlan az állapotom, és fel sem tudok kelni az ágyból.” Sem ez a távirat, sem az *akszakai* nem nyújtott támpontot Macartney-nak (aki azzal büszkélkedett, hogy mindenkiről mindent tud Kínai Turkesztánban) azzal kapcsolatban, hogy ki ez az ember, vagy hogy mit keres teljesen egyedül ezen a távoli helyen. Miután elküldte saját (indiai) orvosi asszisztensét Kucsába, Macartney jelezte Hobbsnak, hogy a segítség úton van. De január 16-án táviratot kapott a kucsai Tingkuantól (vezető kínai tisztviselő), azzal a hírrel, hogy Hobbs előző este elhunyt.⁵

Hopkirk azzal zárja a történetet, hogy leírja, miként szervezte meg Macartney Hobbs testének Kaszárba szállíttatását. A művelet majdnem három hónapig tartott, és Tachibana, értesülve társa szerencsétlen sorsáról Kucsában, rohanvást érkezett Kaszárba, épp időben a temetéshez. Hopkirk elbeszélése azt foglalja össze, mit tudtak a brit hatóságok és Macartney Hobbsról. Az angol fiatalember életének további részleteit a töredékes japán forrásokból egészíthetjük ki.

A fő forrás természetesen maga Tachibana, aki publikálta útleírását és többször beszélt az expedícióról nyilvános előadásokon is. Az ő elbeszéléseiből rekonstruálhatjuk az út Hobbsszal kapcsolatos vonatkozásait. Annak érdekében, hogy csökkentse az expedíció szállítási költségeit, Tachibana induláskor úgy döntött, hogy a felszerelést tengeren küldi el Londonból Szentpétervárra, és megbízta frissen felfogadott asszisztensét, hogy tartson a poggyással. Így Hobbs két nappal korábban indult, felügyelve a húsz súlyos ládát, melyek tudományos eszközöket és az expedíció egyéb kellékeit tartalmazták. Tachibana 1910. augusztus 16-án hagyta el Londont, és először Berlinbe, majd Szentpétervárra utazott.⁶ Elsőként érkezett, és egyre növekvő türelmetlenség-gel várt további egy hetet, míg Hobbs és a csomagok beérték.

⁴ Az *akszakai* török nyelveken vént, előljárót jelent, de Kínai Közép-Ázsiában a britek így nevezték helyi ügynökeiket, akik egyfajta félhivatalos konzulként működtek tartományszerte.

⁵ Hopkirk 2001: 203–204.

⁶ Berlinben meglátogatta Albert von Le Coqot, a híres német felfedező is. Le Coq egy augusztus 23-án kelt Denison Rosznak írt levelében számol be az eseményről, és kitér benne Tachibana alacsony termetére is, lásd Ross 1943: 107.

Ekkor az expedíció hús ládányi felszerelése felkeltette az orosz vámhatóság tisztjeinek érdeklődését, így Tachibanának a japán követséghez kellett fordulnia segítségért. Végül alapos ellenőrzés és méricskélés után az összes poggyászt lezárták azzal a megállapodással, hogy Oroszország területén nem nyithatják fel őket, és hat hónapon belül elhagyják az országot. Míg Szentpéterváron voltak, Tachibana még egy orosz fiatalembert is fel akart venni tolmácsnak. A Nyevszkij proszpekt 57. szám alatt található, „Tokyo” nevű japán bolt tulajdonosának segítségével talált is egy 17 éves orosz fiút nagyjából 170 jen havi fizetés, plusz utazási költségek fejében.

Hogy körülnézhessen az országban és egyben takarékoskodjék is, Tachibana úgy intézte, hogy a nemzetközi expressz helyett helyi vasúton utazzanak. Elmondása szerint a vonaton utazó 17 éves orosz fiú, a 18 éves angol asszisztens és a 20 éves japán expedícióvezető külső szemlélők számára három, tanulmányi kirándulásra induló kölyöknek tűnhetett. Az emberek meglepődve hallották, hogy ők tulajdonképpen egy Belső-Ázsia sivatagjaiba tartó expedíció résztvevői. Tachibana maga is alacsony volt (157 cm), és nagyon vékony, így sokkal fiatalabbnak látszott valódi koránál.⁷ Tartott tőle, hogy ha felnőtt tolmácsot bérel, az illető valószínűleg nem hallgat rá, hanem kritizálni fogja és megpróbálja kioktatni, ekképpen összekuszálva a főnök-beosztott viszonyt. Azonban túlságosan későn ébredt rá arra, hogy „tolmácsuk” csak oroszul beszél, és bár mindent megértett az oroszok szövegéből, nem volt módja ezt továbbadni Tachibanának és Hobbsnak, akik viszont egy szót sem tudtak oroszul. Végül, számos frusztráló esetet követően Tachibana Szemipalatyinszknál elbocsátotta a fiút. Ezután próbált olyan orosz tolmácsot találni, aki kínaiul és angolul egyaránt beszél, de több kiábrándító próbálkozás után csak egy „zilált külsejű kirgizre” futotta, szűkös kínai nyelvtudással.

Mondanunk sem kell, a kirgiz sem tudott sem angolul, sem japánul, így szerepe mint tolmács újfent megkérdőjelezhető volt. Ugyanakkor Tachibana az előző expedíció során egy kicsit megtanult beszélni kínaiul és ujgurul, így nem igazán volt szüksége orosz tolmácsra Nyugat-Kínában, ahol elsősorban ezt a két nyelvet beszéltek. Ez is arra utal, hogy Tachibana Ōtani instrukciói alapján igyekezett orosz alattvaló tolmácsot bérelni azért, hogy hangsúlyozza az expedíció nem japán jellegét, így csökkentve a brit hatóságok bizalmatlanságát. Új, kirgiz tolmácsuk azonban helybélinek számított Kínai Turkesztán nagy részén, így nem tölthette be ezt a szerepet. Sem Tachibana saját beszámolóí, sem a brit hírszerzés jelentései nem hivatkoznak rá az expedíció tagjaként.

⁷ Tachibana fiatalos kinézete sok leírásban szerepel. Például az 1908–1909-es expedíció során Shuttleworth százados, az akkori brit képviselő az írja róla, hogy „Tachibana körülbelül tizenöt évesnek néz ki” (The British Library, India Office Records, L/P&S/IO/55/240).

Szemipalatyinszktól kínai területen haladtak tovább Tarbagatajba, ahol folytatódott kálváriájuk a csomagokra való várakozással, melyeket még korábban karavánnal küldtek előre. Tizenöt nap után üzenetet kaptak a kínai vámhatóságtól, hogy a holmijuk megérkezett. A jó híren felbuzdulva Hobbs, aki ekkor lóháton ült, megpróbált vágtaba kezdeni, de mivel szinte teljesen tapasztalatlan lovas volt, hátasa ledobta. Szerencsére a nagy ijedtségen kívül nem esett baja, egy helybéli pedig nem sokkal később visszahozta az elszabadult lovat.

Míg úton voltak, Tachibana és Hobbs általában előrelovagoltak, felszerelésüket pedig helyi szállítók hozták utánuk lóháton. Így a két fiatalember rendszerint előbb ért a szálláshelyükre. Az Angliából érkező Hobbs eleinte nem volt hozzászokva a mocsokhoz, ami a helyi fogadóknak várta őket. Nem volt világítás, de gyakran még szőnyeg sem, ők pedig sokszor csak ültek a szobában, kimerülten és leverten egy hosszú nap után, és várták a poggyászt, mely a készleteiket és főzőedényeiket tartalmazta. Tachibana visszaemlékezik, hogy egy alkalommal, mikor elcsigázottan maguk elé meredve várakoztak, Hobbs hirtelen hozzá fordult, és kifakadt: „Miféle életkörülmények ezek? A legprimitívebb ősemberek élete lehetett ilyen!” Ugyanakkor persze az is előfordult, hogy az utazókat lenyűgözte az útjukba eső táj érintetlen szépsége. Az út egyik kellemesebb pontja az Ürümcsiben töltött idő volt, ahol egy rendezvényen találkoztak George Hunter tiszteletessel, az ismert angol misszionáriussal, valamint a dán Petersonnal, akit a pekingi kormány küldött, hogy megszervezze a postahálózatot.

Ürümcsiben felbéreltek egy helyi kirgizt és néhány kínai segítőt, majd továbbmentek Turfánba. Bár Tachibana leírása turfáni tartózkodásukról igen rövid, meglepő módon fennmaradt egy beszámoló magától Hobbstól a *Lloyd's Weekly News* című angol lap 1911. január 1-i számában. Ebben Hobbstot úgy mutatják be, hogy Swindonból származik, és a Turfán melletti romok ásatásait felügyeli Tachibana megbízásából. Egy idézetben a következő szavakkal írja le a romokat: „Félúton felfelé a sziklában a barlangok falait és mennyezetét figyelemre méltó állapotban fennmaradt Buddha-festmények borítják.”⁸

December elején, a Turfán melletti ásatások befejeztével Tachibana újra fel akarta keresni Loulant, ahol korábbi útja során a híres Li Bai-kéziratra bukkan. A turfáni ásatások leleteinek épsége, valamint Hobbs biztonsága miatt is aggódva úgy döntött, egyedül megy és csak a sivatagi munkához szükséges felszerelést viszi magával. Poggyászuk többi részét Hobbsszal együtt a nyugatra fekvő Kucsába küldte, hogy ott várjon rá. A búcsúzást Tachibana erős

⁸ Az idézetet lásd McKay 1911: 60. Sajnos az eredeti leírást a *Lloyd's Weekly News* többszöri átnézésével sem sikerült megtalálni. Ugyanakkor McKay könyve 1911-es kiadású, így az expedícióról szóló egyik legkorábbi híradást tartalmazza.

érzelmi színezettel írja le, valószínűleg azért, mert amikor ezt a részt később megírta, már tudta, hogy ezek voltak utolsó közös perceik. Azzal, hogy Hobbsot egy nagyobb városba küldte, Tachibana feltehetőleg fiatalabb társát próbálta óvni a sivatag viszontagságaitól. Talán mire idáig jutottak, kiderült, hogy az angol fiú számára komoly megpróbáltatást jelentenek a körülmények és a környezet, és hogy nem bírná ki a sivatagi utat. Azzal vigasztalta Hobbsot, hogy nem egész Közép-Ázsia ilyen, és hogy máshol hatalmas, nyüzsgő városok vannak, melyeket országutak kötnek össze. Elmondása szerint Kucsá is egy ilyen központ volt. Épp ezért 1910. december 2-án Hobbs egy helyi kísérő társaságában útra kelt a felszereléssel Kucsá felé.⁹

A következő három hónapban Tachibana átkelt a Lop-sivatagon, ásatásokat folytatott Loulanban, felkereste Mirant, majd keresztbe átvágott a Taklamakán-sivatagon. Ezt követően Kucsába sietett, hogy odaérjen a még decemberben kitűzött találkozóra. Március 4-én este érkezett, és ekkor tudta meg, hogy Hobbs közben himlőben meghalt. Az is kiderült, hogy George Macartney, a brit főkonzul intézkedései nyomán teste már úton volt Kaszárba.

A himlő ez idő tájt nem volt szokatlan betegség Nyugat-Kínában. Stein Aurél antropológiai elemzései számos helybelit említenek, akik már szenvedtek tőle korábbi életük során.¹⁰ Ami azt illeti, Őtani 1899-es kínai útján egyik követője is himlőben halt meg. Hobbs azalatt kapta el a vírust, míg Tachibanára várt, ám táviratai, melyeket Macartneynak küldött Kaszárba, azt mutatják, hogy halvány sejtelve sem volt állapota súlyosságáról, és mindvégig azt hitte, valamilyen bőrbetegségben szenved. Bár január közepén halt meg, testét csak február végén küldték el Kaszárba, így alig pár héttel került el Tachibanát.

Macartney konzuli naplója, melyet az India Office Library-ban őriznek, a következő feljegyzést tartalmazza:

Március 1. Távirat múlt éjjel Pekingből a brit nagykövettől Mr. Hobbs Kucsában bekövetkezett haláláról. A kínai kormány tájékoztatta őexcellenciáját, miszerint Xinjiang kormányzója utasította Kucsá elöljáróját, hogy az ügyben az én kívánságom szerint járjon el.¹¹

Egy másik, ehhez kapcsolódó külügyi dokumentum 1911 márciusából néhány további részlettel szolgál Macartney erőfeszítéseiről, hogy segítsen Hobbsnak:

Mr. Macartney értesítést küldött egy angol utazó, bizonyos Mr. A. O. Hobbs január 15-én Kucsában bekövetkezett haláláról. Mr. Macartney, amint hírért vette Mr. Hobbs súlyos állapotának, elküldte kórházi asz-

⁹ Enoki 1981.

¹⁰ Stein 1921: 1362–65.

¹¹ "British Consulate, Kashgar, Diary for the month of March 1911", L/P&S/7/248/894.

szisztensét, hogy segítsen rajta. Ám az utazó himlőben elhalálozott még az egészségügyi szakember megérkezése előtt. Mr. Macartney lépéseket tett a temetés, valamint az ingóságok rendezése érdekében. Úgy tűnik, Mr. Hobbs a japán utazó, Tachibana társa volt.¹²

Miközben barátját gyászolta, Tachibanára hirtelen számos adminisztratív feladat zúdult: érintkezésbe kellett lépnie a kínai hatóságokkal, a brit konzullal Kasgárban, és a japán követséggel Pekingben. Emellett gondoskodnia kellett a csomagokról, és utasításokat küldenie azoknak a bémunkásoknak, akiket egy kis faluban hagyott hátra. Mikor ezekkel végzett, Kasgárba sietett a temetésre – az út kicsivel több, mint két hetet vett igénybe. Azonnal felkereste Macartney-t és beszélt vele a temetéssel kapcsolatban,¹³ amely 1911. március 21-én zajlott le, az anglikán egyház szertartásai szerint. Az angol konzulon kívül ott volt még Szokov, az orosz főkonzul is. Tachibana az expedícióról szóló könyvében azt írja, hogy a temetésen a konzulokon kívül csupán két vagy három külföldi gyászoló volt jelen.¹⁴

Macartney ide vágó rövid naplóbejegyzése feltételezhetően pontosabb leírást ad az eseményről:

Március 21. Mr. A. O. Hobbsot, akinek koporsója tegnap érkezett meg Kucsából, a mai napon eltemették a brit konzulátus temetőjében. Az anglikán egyházi szertartást én és Mr. Niustrom, misszionárius tartottuk, megjelentek Mr. Szokov és a titkára, Mr. Walther, Mr. Tachibana, és néhány svéd.¹⁵

Ez a maroknyi ember jelentette gyakorlatilag Kasgár teljes európai népességét akkoriban. A temető a város északi kapuján kívül helyezkedett el. A temetés után Tachibana kiszámolta Hobbs fizetését, és személyes tárgyaival együtt elküldte „a családjának Wales-be”. Ezután sírkövet állíttatott, 100 orosz rubel értékben.¹⁶ Ekkor kapta meg a táviratot Japánból, hogy Ōtani felesége, Kazuko is elhunyt. Két, hozzá közel álló ember elvesztése komoly csapás volt a fiatal és most már magányosan utazó Tachibana számára. Hosszú hónapokig tartó búskomorságba süllyedt.

¹² “Trans-Frontier Journal for March 1911”, L/P&S/7/248/730.

¹³ Macartney feljegyzése szerint Tachibana március 19-én érkezett meg Kasgárba Kucsából, ahonnan később Hotánba távozott (“British Consulate, Kashgar. Abstract of News Reports received during the month of March 1911”, L/P&S/7/248, 894).

¹⁴ Tachibana 1986: 85.

¹⁵ “British Consulate, Kashgar, Diary of the month of March 1911”, L/P&S/7/248, 894, p. 3.

¹⁶ Tachibana egy 1912. július 10-én kelt, Watanabe Tesshinhez intézett levelében beszél Hobbs fizetésével, személyes tárgyaival és sírkövével kapcsolatos intézkedéseiről, lásd Kaneko 2002: 174–175.

Kazuko 1911. január 27-én halt meg. Rendkívül zsúfolt időszak volt ez Ōtani és temploma számára, mert épp Shinrannak 親鸞, a Jōdo Shinshū irányzatot megalapító szent halálának 650. évfordulójára készültek. Az ünnepség nyilvános rendezvény volt, mely hetekig tartott, s melynek során nagyjából kétmillió hívő kereste fel az irányzat fő templomát Kiotóban. Mihelyt Ōtani és Kazuko hazatértek londoni látogatásukból, ahol Tachibana is velük volt, azonnal nekiláttak a szervezésnek. Kazuko a készülődés alatt, január 20-án betegedett meg és egy héttel később – mindössze 31 évesen – meghalt.¹⁷

Tachibanának egyedül, egy távoli helyen kellett megbirkóznia a gyásszal, és ez kétségkívül komoly traumát okozott a fiatalembernek. Mindemellett még a balszerencse is üldözte. Három heti ott-tartózkodás után, április 7-én elhagyta Kasgárt a déli úton a Tarim-medence irányában, és két hónapig kutatott Hotán térségében. Ezután Kerijából át akart kelni a Kunlun-gerincen a Tibeti-fennsíkra, de félúton karavánjának összes tevéje odaveszett, emberei otthagyták, és még frissen készült fényképeinek üvegnegatívjai is összetörték. Egy egész hónapot elvesztegetett, és kénytelen volt ugyanazon az útvonalon visszatérni Kerijába. Ezután kirabolták, ráadásul egy fogadóban testileg súlyosan bántalmazta egy kínai vendég. A kínai hatóságok szemet hunytak az eset fölé, és azt állították, ez kívül esik a hatáskörükön. A probléma jelentős részét kétségkívül az jelentette, hogy addigra Tachibana egy, a pekingi japán követségre eljuttatott panasz szerint nem volt hajlandó útlevelét láttamoztatni, és így egy politikailag kényes térségben utazgatott engedély nélkül.¹⁸ Ezt követően minden kapcsolat megszakadt Tachibanával. Mikor augusztusig sem érkezett meg Dunhuangba, ahol Yoshikawa Koichirōval 吉川小一郎 kellett volna találkoznia, Ōtani hivatalos csatornákon is kerestetni kezdte. Közben azonban kitört a kínai forradalom, és egy elveszett japán utazó keresése közel sem volt elsődleges probléma a helyi hatóságok számára.

Tachibana végül féléves késéssel magától is megérkezett Dunhuangba január 26-án. Itt csatlakozott Yoshikawához, aki azért jött, hogy felváltsa az expedícióban. Egy hetet töltöttek az Ezer Buddha barlangoknál, ahol kéziratokat vásároltak, majd Turfánba mentek, hogy ásatásokat végezzenek. Tachibana végül észak felé hagyta el Kínát, és a transz-szibériai vasútvonalon tért haza az

¹⁷ Ōtanit nagyon megviselte a gyász, és amikor egy hónappal később levélben számolt be Sven Hedinnek Tachibana Turfánban és a Lop-sivatagban tett útjáról, kitért Kazuko halálára is, valamint arra, hogy mennyire elhagyatottnak érzi magát. Ezt az 1911. február 27-én kelt levelet Kaneko Tamio tette közzé Tachibana könyve 1989-es kiadásának utószavában (Tachibana 1989: 268).

¹⁸ Ezt a hivatalos jelentést Kaneko publikálta (2002: 181). A panasz augusztus 26-án érkezett be a japán nagykövethez, aki ezt egy bizalmas táviratban továbbította Komura Jūtarōnak 小村壽太郎, Japán akkori külügyminiszterének.

eddig összegyűjtött kéziratokkal, köztük a Dunhuangban vásároltakkal is. Yoshikawa hátra maradt, és további két évig folytatta az expedíciót, majd 1914 júliusában tért vissza Japánba.

Nyugat-kínai expedíciója során, Tachibana távozása után egy évvel Yoshikawa átutazott Kasgáron, és ekkor felkereste Hobbs sírját is. Naplója a következő bejegyzést tartalmazza:

[1913.] Július 8. Szerda. Meleg északi szél, tiszta égbolt. Reggel fél nyolckor [keltem]. A hőmérséklet 72 fok Fahrenheit. Két üveg gyümölcsbort ajándékoztam a megye *yamenjének*, azután felkerestem a megyei előljárót. Guangxiból származik, következésképpen nagy mesélő. Azelőtt Koreában élt, így jól ismeri azt a vidéket. Végül kimentettem magam, beugrottam a postahivatalba, majd délután 2-re hazaértem. 3-kor elmentem, hogy lerójam tiszteletemet az elhunyt Hobbs sírjánál, az északi kapun kívül, és készítettem róla egy fényképet is. Ő volt Tachibana szeretett asszisztense – milyen kár, hogy maradványait egy ilyen elhagyott helyen kellett elföldelni! Az ember sosem tudhatja, mit hoz a holnap.¹⁹

Ez a fotó később nyomtatásban is megjelent Yoshikawa naplójával együtt, de sajnos a kép nem elég tiszta, hogy a név is látszódjon a sír fölé emelt kis téglá emlékművön. A sír maga ma már nem maradt fent.

Ezzel végére is értünk az összes információnak, amit Hobbsról össze lehetett gyűjteni. Nyilvánvaló, hogy Macartney tömör jelentései róla és Tachibanáról nem utalnak arra, hogy gyanús tevékenységet folytattak volna Nyugat-Kínában. Macartney számára a március zsúfolt időszak volt: ekkor léptették elő főkonzullá, és rengeteg idejét lekötötte az orosz és a kínai hatóságokkal való kapcsolatok újradefiniálása. Olyannyira, hogy Tachibana és Hobbs jelenlétéről csak négy hónappal az országba érkezésüket követően szerzett tudomást, amikor január közepén megkapta a beteg Hobbs segélykérő levelét. Ez a nagyvonalú attitűd szöges ellentétben áll a Shuttleworth százados által készített jelentésekkel, aki két évvel korábban Tachibanát és Nomurát, a Második Őtani Expedíció két résztvevőjét folyamatos megfigyelés alatt tartotta.

Shuttleworth százados megbízott konzulként szolgált Kasgárban 1908–1909-ben, míg Macartney Angliában töltötte szabadságát. Ez alatt az idő alatt alaposan szemmel tartotta Tachibana és Nomura tevékenységét, és számos alkalommal személyesen is találkozott velük. Az utazók iránt érzett kezdeti szimpátiája ellenére idővel meggyőződésévé vált, hogy ezek ketten hírszerző ügynökök, akik csak álcának használják a régészetet. Tényleges bizonyíték hi-

¹⁹ Uehara 1937: 667.

ányában gyanúja sosem nyert igazolást, de így is nagyban hátráltatta az expedíciót. A két japán felfedező az egyre szorosabb megfigyelés mellett tényleges hátrányt is szenvedett, mikor indiai útjuk után Nomurát nem engedték vissza Kínába Leh-n keresztül, és így nem juthattak hozzá felszerelésükhöz és régészeti leleteikhez, melyeket ideiglenesen Kasgárban hagytak.

1909 őszén Tachibana és Nomura expedíciója véget ért, amikor átkeltek a Karakoram-hágón Srinagarba, és ott találkoztak Ōtanival. Amikor a japán konzul Kalkuttában Nomura nevében engedélyért folyamodott, hogy az átkelhessen a brit határon és visszatérhessen Kasgárba, azt a választ kapta, hogy „India Kormánya sajnálattal értesíti, hogy nem engedélyezheti Mr. Yeizaburo Nomurának, hogy átkeljen a brit határon Leh-nél vagy a Karakoram-hágónál.”²⁰ Bár a döntést udvariasan fogalmazták meg, ez egyenes következménye volt Shuttleworth jelentéseinek akkorról, mikor a kutatók még Kasgárban tartózkodtak. A belső levélváltás a brit oldalon egyértelművé teszi, hogy a japán utazókat valójában „nem kívánatos vendégként” kezelték.

Ōtaninak kétségtelenül tudomására jutott, hogy expedíciója milyen gyanúba keveredett, és nyilván megpróbálta elkerülni a további bonyodalmakat. Londoni útja, melynek során részt vett az 1910-es Japán–Brit Kiállításon, egyike volt azon gesztusoknak, melyekkel baráti és kifejezetten apolitikus hozzáállását akarta demonstrálni Anglia felé. Kiemelkedő fontosságú volt az expedíciók és a leletek népszerűsítése tudományos körökben, melynek eredményeképpen Tachibanát és Watanabe Tesshint (az első Ōtani expedíció résztvevőjét) a Royal Geographical Society tagjává választották, ezzel nyilvánosan elismerve kutatói érdemeiket.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy Ōtani leplezni vagy rejtegetni próbált volna valamit a brit hatóságok elől. Épp ellenkezőleg, igyekezett annyira feltárni valódi motivációit, amennyire csak lehetséges. Ennek ellenére, ahogy Nomura Kínába való visszatérésének kudarca is mutatja, a bizalmatlanság az expedíciók tagjaival szemben konkrét akadályokat támasztott, melyeket gyakorlati eszközökkel kellett leküzdeni.

1910 áprilisában a *Geographical Journal* publikált egy rövid jelentést Tachibana új expedíciójáról „Japán expedíció Kínai Turkesztánba és Mongóliába” címmel. A jelentés első fele azért érdekes, mert az eljövendő expedíciónak három résztvevőjét nevezi meg, Tachibanát, Hashiramotót, és Aokit:

Az ifjú japán utazó, Mr. Zuicho Tachibana, aki nemrégiben érdekes régészeti kutatásokat folytatott a Kínai Birodalom északi részén, úgy tájékoztatott minket, hogy hamarosan új expedícióra indul ugyanebbe a

²⁰ A levelet E. H. S. Clarke, az Indiai kormány külügyminisztériumának altitkára írta T. Hirata, Esq., kalkuttai japán főkonzulnak (L/P&S/IO/55/240, No. 36).

régióba, ismét Kozui Otani gróf pártfogásával és anyagi támogatásával. Az előző expedíció régészeti leletei Kaszárban maradtak, mivel az indiai kormány nem adta meg az engedélyt a Karakoram-hágón való átkeléshez. Mr. Hashiramoto természettudósként vesz részt az új expedícióban, ezért Pekingből Kaszárba megy majd Kwa-hua-chengen és Guchenen keresztül, hogy elhozza a korábbi gyűjtés anyagát, és visszaúton, Hamiban találkozik majd az expedíció vezetőjével (aki az orosz oldalról remél belépést Közép-Ázsiába). Guchenben és Turfanban Mr. B. Aoki vezet majd rendszeres ásatásokat, miközben a vezető Sachuba (Dunhuangba) utazik azon az úton, melyet főútként használtak a Han- és Tang-dinasztia idejében...²¹

A fenti információt a folyóirat bizonyára 1910 január vége után kapta, mikor Nomura kérvényét már elutasították, és Ōtani úgy döntött, más útvonalon utazik be Kínába. További óvintézkedésként elhatározta, hogy nem küldi vissza Nomurát, talán azért, mert úgy gondolta, ő is része a problémának. Később azonban nyilvánvalóan ráébredt, hogy a britek bizalmatlansága nem annyira Nomura személye, hanem a térségben gyanúsnak tűnő japán jelenlét ellen irányult. A Londonban töltött hónapok alatt, talán mert további részleteket tudott meg az indiai kormánnyal tapasztalt nehézségek valódi okáról, Ōtani megváltoztatta a tervet, és úgy döntött, angol és orosz résztvevők bevonásával minimalizálja az expedíció japán jellegét.

A külföldi felfedezőkkal és tudósokkal való együttműködés azonban egy sor új problémát vetett volna fel, nem is beszélve a plusz időről, amibe egy ilyen valóban nemzetközi expedíció megszervezése került volna. Ōtaninak emellett le kellett volna mondania a munkálatok irányításának egy részéről, és a régészeti leleteken is kénytelen lett volna osztozni. Épp ezért az adott pillanatban a legjobb és leghatékonyabb megoldásnak az tűnt, hogy hirdetés útján keressen valakit Londonban, aki mint alkalmazott kénytelen lesz hűen követni az utasításokat. Szentpétervárra érve Tachibanának fel kellett vennie egy újabb „résztvevőt” egy orosz fiatalember személyében, így létrehozva a csapatot, melynek tagjai három különböző országból származnak. Valószínűleg nem a véletlen műve, hogy ez a két tag nem német vagy dán, hanem éppen orosz és brit volt, így képviselve azt a két hatalmat, amelyeknek befolyása akkoriban Xinjiangban érvényesült.

Tachibana bizonyára maga is túl fiatal volt ahhoz, hogy alaposabb régészeti képzést tudhasson maga mögött. Bár eddigre már két évet töltött utazással és ásatással Nyugat-Kínában, szakmailag valószínűleg még mindig nem ő jelentette a legjobb megoldást a feladatra. Ami azt illeti, évekkel később gyakran

²¹ *The Geographical Journal* 35.4 (April 1910) 448–449.

erte kritika mind a leletekhez kapcsolódó hiányos dokumentáció, mind az ásási helyszíneken okozott károk miatt.²² Őtának tudnia kellett ezekről a kockázatokról Tachibanával kapcsolatban, mégis őt választotta a második és a harmadik expedícióra is. Természetesen az első expedíció eredményei és azok elismerése a nemzetközi tudományos közéletben komoly érvet jelentettek a fiatal felfedező mellett.

A Harmadik Őtani Expedíció során nem ütközött nehézségekbe sem az orosz, sem a brit hatóságok részéről. Ennek egyik fő oka brit részről az volt, hogy addigra Macartney visszatért Kasgárba, és neki lényegesen nagyobb tapasztalata volt a térségen áthaladó tudományos expedíciókkal, mint a túlon túl gyanakvó Shuttleworth századosnak. A londoni népszerűségi kampány, melyet Őtani ottlétük alatt szervezett, szintén jelentős szerepet játszott abban, hogy a nyilvánosság megismerte Tachibanát és az előző út régészeti jelentőségét. 1910 első felében a fiatal japán felfedező eredményeit a kor vezető kutatói és felfedezői is elismerték, köztük Denison Ross, Albert von Le Coq, Stein Aurél, valamint Sven Hedin.

Tachibana tudományos megítélése egyértelműen befolyással volt az indiai kormányra is. A vele foglalkozó iratcsomag tartalmazza azt a *Times*ből kivágott rövid cikket is, amit egy kalkuttai tudósító írt az expedícióról, méghozzá nagyon pozitívan, rávilágítva több olyan részletre is, amelyet a konzul annak idején megfelelő háttérismeretek nélkül gyanúsaként ítélt.²³ Így mikor a brit szervek a japán felfedezőkről szóló ügyiratot 1910. február 8-án iktatták, a fedőlapon az altitkár megjegyezte, hogy a *Times*ből kivágott cikk Mr. Tachibana tevékenységét teljesen más megközelítésben tálalja, és így „nem alaptalan a feltevés, hogy ez az ember elsősorban régészettel foglalkozott, és csak szabadidejében gyűjtött kormánya számára információkat”.²⁴

Figyelembe véve azt a viszonylag nagy mennyiségű levelezést, melyet a brit szervek részéről Tachibana feltételezett – de kielégítő módon soha nem bizonyított – hírszerző tevékenységével foglalkozik, ez a megjegyzés majdnem egyenértékű annak elismerésével, hogy a vele kapcsolatos vélemények alaptalanok voltak. Talán ennek a megváltozott véleménynek tulajdonítható, hogy egy évvel később, a Harmadik Őtani Expedíció során Tachibana nem ütközött nehézségekbe a brit hatóságok részéről.

²² Stein Aurél többször is éles hangon bírálta Tachibana miráni látogatását. *Innermost Asia* (Stein 1928: 171–172) című munkájában például részletezi a Tachibana által okozott károkat azokon a miráni falfestményeken, amelyeket Stein maga korábbi látogatása során túl törékenynek ítélt meg és ezért a helyszínen hagyott.

²³ “Exploration in Chinese Turkestan,” *The Times*, February 3, 1910.

²⁴ L/P&S/IO/55/240.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Enoki Kazuo 榎一雄 1981. „Tachibana Zuichō shi no Sabaku manyūki 橘瑞超氏の沙漠漫遊記 [Tachibana Zuichō sivatagi úti feljegyzései].” *Shiruku rōdo* シルクロード 7.1: 3–13.
- Hopkirk, P. 2001. *Foreign Devils on the Silk Road: The Search for the Lost Treasures of Central Asia*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaneko Tamio 金子民雄 2002. *Saiiki: Tanken no seiki* 西域——探検の世紀 [A nyugati területek: a felfedezések évszázada]. Tokyo: Iwanami shoten.
- McKay, J. 1911. *The Origin of the Xosas and Others*. Cape Town: J. C. Juta.
- Ross, D. 1943. *Both Ends of the Candle: The Autobiography of Sir E. Denison Ross*. London: Faber and Faber.
- Stein, M. Aurel 1921. *Serindia: Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press.
- Stein, M. Aurel 1928. *Innermost Asia. Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Iran*. Oxford: The Clarendon Press.
- Tachibana Zuichō 橘瑞超 1986. *Chūa tanken* 中亜探検 [Belső-ázsiai expedíció]. Postscript by Kaneko Tamio 金子民雄. Tokyo: Hakubunkan.
- Uehara Yoshitarō 上原芳太郎 (ed.) 1937. *Shin Saiikiki* 新西域記 [Új feljegyzések a Nyugati területekről]. Tokyo: Yūkōsha.